Ante Nazor

KONTINUITET VELIKOSRPSKE IDEOLOGIJE KAO UZROK RATA U HRVATSKOJ 1990-ih

Uvod

Kada govore o Domovinskom ratu, mediji u Hrvatskoj uglavnom zanemaruju najvažnije pitanje: tko je odgovoran za rat, odnosno tko je započeo rat, tko je agresor? Kad se u medijima pojavi i takvo pitanje, odgovor najčešće ide u smjeru relativizacije odgovornosti za rat i pokušaja izjednačivanja krivnje. Pritom se izbjegava odrediti što je uzrok ratu a što su njegove posljedice, odnosno prikazati kronologija događaja i činjenice koje pokazuju da je nešto planirano neovisno o potezima druge („protivničke") strane. Takvi pokušaji relativizacije mogu se sažeti u rečenici „da je rat uzrokovao konglomerat loših politika na prostoru bivše Jugoslavije". Znači, podjednako su kriva vodstva Srbije, Crne Gore i Hrvatske, pa i Slovenije i BiH. Nasuprot tome stoji tvrdnja „da je rat uzrokovao kontinuitet velikosrpske politike". Pregled velikosrpskih projekata od 19. stoljeća i izvori za razdoblje 1980-ih i 1990-ih govore u prilog tomu.

Osvrt na pojedine velikosrpske projekte iz 19. stoljeća

Među velikosrpskim projektima iz 19. stoljeća svojom važnošću izdvajaju se spis Vuka Stefanovića Karadžića „Srbi svi i svuda" (1836.), „Načertanije" (1844.) Ilije Garašanina i „Etnografska karta srpskih zemalja" (1891.).

Vuk St. Karadžić (Tršić 1787. – Beč 1864.) navodi da je spis „Srbi svi i svuda" napisao 1836. Objavljen je 1849. u Beču, u zborniku njegovih radova *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*. To je politički program koji se zbog svoga sadržaja i navedenih strateških ciljeva drži najpoznatijim spisom srpske nacionalne ideologije 19. stoljeća. Iako u njemu ne rabi termine „velikosrpski" ili „svesrpski", uvjerenje da je pronašao najlakši način kako „posrbiti" najprije Hrvate i muslimane u Bosni i Hercegovini, a zatim Hrvate na jadranskoj obali u Dalmaciji, u Srijemu, Slavoniji, Lici i Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini, pokazuje da je Vuk Karadžić razmišljao u tom smjeru, odnosno da sadržaj njegova spisa teži zadovoljenju tih političkih ili nacionalnih ciljeva. On je svoju zamišljenu veliku srpsku državu, s tri različita „zakona" – grčkim, rimskim („rimski Srbi") i islamskim („islamski Srbi"), tj. s tri različite vjeroispovijesti (pravoslavnom, katoličkom i islamskom) – planirao na području jurisdikcije Pećke patrijaršije, uključujući u njezin okvir novu vlaško-srpsku zajednicu nastalu tijekom turske, austrijske i mletačke kolonizacije. Međutim, u svoj projekt „Velike Srbije" on je unio potpuno nove etničke sastavnice: sve muslimane i gotovo sve Hrvate, osim na području Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije, u kojima je prevladavao kajkavski govor, različit od „srpskoga štokavskoga". Time je doslovno prihvatio načela

Pećke patrijaršije: „tamo gdje su parohije SPC-a, tamo su i srpske zemlje". Znajući da njegov plan nema uporište u povijesnom i državnom pravu, on je kao filolog granice „Velike Srbije" odredio na temelju jezika, tvrdeći da njegov narod, sva tri „zakona", govori jednim (srpskim) jezikom. Prema tome, srpsko narodno ime i srpski jezik zamislio je kao zajedničko etničko određenje za pripadnike svih triju (grčkog, rimskog i islamskog) „zakona". Njegov naslov „Srbi svi i svuda", u praksi je značio da se Srbi, kojih je prema Karadžićevim navodima bilo 5 milijuna, prostiru od Kosova i Albanije, istočnom obalom Jadrana gotovo do Trsta te od „Osijeka do Sentandrije" u blizini Budimpešte: „današnja Srbija" s Kosovom i Metohijom, zatim Bosna i Hercegovina, Zeta, Crna Gora, Banat, Bačka, Srijem, desno Podunavlje od Osijeka do Sentandrije, Slavonija, Hrvatska (Turska i Austrijska krajina), Dalmacija, cijelo Jadransko primorje („gotovo od Trsta do Bojane") te Arnautska (Albanija) i Makedonija. Istodobno, u tom projektu ne postoje Hrvati i muslimani, oni moraju biti posrbljeni (Valentić, 2010., 24-27).

Spis „Načertanije", koji govori o „programu spoljašne i nacionalne politike" Srbije krajem 1844., napisao je Ilija Garašanin (1812.–1874.) pod utjecajem poljske emigracije odnosno na temelju „Savjeta" Adama Jurja Czartoryskog i „Plana" Franje Zacha iz 1843., koji je preradio. Tako, nasuprot Zachovoj zamisli da je „osnovna čerta i temelj srbske politike, da ona mora biti *južnoslavenska*", Garašanin u spisu kao cilj navodi obnovu srpskog carstva na podlozi srpskoga državnoga i povijesnoga prava, kao i srednjovjekovne srpske tradicije te traži „sojedinjenje vascijeloga Srbstva", s teritorijem koji je 1836. opisao Vuk Karadžić. Za razliku od Karadžića, koji je u planiranom sjedinjenju isticao važnost Hrvatske, Garašanin je, uz strateški interes Srbije za područjem Bosne i Hercegovine te Crne Gore i sjeverne Albanije, isticao važnost Bugarske. Razmatrajući buduće odnose prema Bosni i Hercegovini, Garašanin je predložio najpovoljnija sredstva i načine kako bi se narodi tih zemalja mekom asimilacijom priljubili Srbiji (Valentić, 2010., 29-31).

Karadžićevo „posrbljivanje" tuđih zemalja i Garašaninovo sjedinjenje „vascelog" srpskog naroda postat će glavni ciljevi srpske političke ideologije u 19. stoljeću i temelj za planirano ostvarenje „viših srpskih ciljeva" odnosno ideje „velike Srbije" u 20. stoljeću.

Deset godina nakon što je Kneževina Srbija dobila status Kraljevine (1882.) javno je objavljen treći velikosrpski projekt „Etnografska karta srpskih zemalja" (1892.), s ciljem da se europskoj diplomaciji prikažu etničke granice srpskoga naroda. Tome je prethodilo burno razdoblje: ustanak u Bosni i Hercegovini (1875.); Sanstefanski mir (ožujak 1878.) kojim je završen rusko-turski rat; Berlinski kongres (lipanj – srpanj 1878.) na kojem je Austro-Ugarskoj odobrena okupacija Bosne i Hercegovine, a Srbiji, Crnoj Gori, Grčkoj i Rumunjskoj te Bugarskoj potvrđena neovisnost; uza to, Srbiji je omogućeno proširenje za oko 11.000 km^2 prema Bugarskoj (od rijeke Ibra i dolinom Južne Morave preko Kruševca do Niša), ali je zaustavljen pokušaj njezina prelaska preko Drine i pripajanje BiH, čije je područje bilo od strateškoga značaja za ostvarenje Karadžićeva i Garašaninova velikosrpskoga projekta; katastrofalan poraz svih srpskih aspiracija prema Bugarskoj koje je formulirao Ilija Garašanin 1844., otvaranje makedonskoga pitanja zbog istovjetnih bugarskih aspiracija prema Makedoniji, koju beogradski politički krugovi drže „Južnom Srbijom"; pitanje „Stare Srbije", tj. oslobođenje Kosova; rumelijsko

pitanje i Srpsko-bugarski rat, u kojem je srpska vojska teško poražena na Slivnici (1885.) te obilježavanje 500. godišnjice Kosovske bitke (1889.). Od poraza na Slivnici 1885. novi velikosrpski projekti napuštaju Garašaninove planove na bugarskom etničkom području i glavninu svojih teritorijalnih pretenzija usmjeravaju na zapad preko Drine te na sjever preko Dunava i Vukovara (Valentić, 2010., 32-35).

U takvim okolnostima nastao je spomenuti treći velikosrpski projekt „Etnografska karta srpskih zemalja", koji formalno potpisuje Srpska omladina Velike škole u Beogradu. Izrađen je „na Vidov-dan" 1891. u Beogradu, a objavljen iduće godine u *Prosvetnom glasniku*, službenom glasilu Ministarstva prosvete i crkvenih poslova Kraljevine Srbije. Na „Etnografskoj karti srpskih zemalja" zapadne zemlje obilježene su kao isključiva područja „srpskih pretenzija" koja bi srpskom narodu mogla osigurati potpunu ekonomsku i političku nezavisnost. Prostiru se od Drine i Boke na Jadranu preko hrvatskih jadranskih luka i otoka do rijeke Raše u Istri. Odatle prate zapadno područje Hrvatske do Varaždina na sjeveru, a zatim sjevernom obalom Drave nova granična crta izbija na Baranju, Pečuh i Tisu, uzimajući cijelu Bačku, te preko Tamiša zadire u Banat i ide prema Vršcu i Dunavu. U njezinim kartografskim legendama nabrojeni su svi narodi koji žive na područjima „srpskih zemalja" (Srbi, Grci, Rumunji, Albanci, Makedonci, Bugari, Muslimani, Mađari, Slovenci), jedino nema Hrvata. S obzirom na navedeno, može se primijetiti da je nizom lažnih podataka, navoda i zemljovida srpska diplomacija u 19. stoljeću nastojala obmanuti europsku javnost i svoje teritorijalne pretenzije na prekodrinske zemlje prikazati kao sjedinjenje „srpskih zemalja", a „Veliku Srbiju" kao čimbenika mira, stabilnosti i gospodarskoga napretka na Balkanu poslije povlačenja Turskog Carstva (Valentić, 2010., 38-40).

U vrijeme objavljivanja trećeg velikosrpskog projekta srpske novine *Srbobran* (25. 3. 1892.), koje su izlazile u Zagrebu, upozorile su (može se reći i s dozom prijetnje) hrvatske političare: „Ne dirajte nam ni za živu glavu u kolijevku Srpstva, Bosnu i Hercegovinu i ne vrijeđajte nam Srpstvo u Dalmaciji i Boki srpskoj". Velikosrpski ideolozi navodili su da je BiH,[1] kao i Makedonija, povijesno i narodnosno isključivo srpska zemlja, a njezini stanovnici Srbi, bez obzira na njihovu vjeru (Valentić, 2010., 36).

Osvrt na pojedine velikosrpske projekte iz 20. stoljeća

Među velikosrpskim projektima iz 20. stoljeća znakoviti su „Srpska Krajina – Srbi u našim sjeverozapadnim pokrajinama" (Zagreb, 1939.), „Homogena Srbija" Stevana Moljevića (1941.) i „Srbi i srpske zemlje – etnografski problem srpskog naroda" Milutina Nedića (1942.).

Početkom 20. stoljeća srpski tisak u Hrvatskoj nastavio je promovirati smjernice velikosrpskog projekta o „zapadnim srpskim zemljama". Tako je *Srbobran* u Zagrebu godinama „dokazivao" da, primjerice, Srijem nikada nije pripadao Kra-

1 Bosna i Hercegovina imala je 1879. godine 1.158.164 stanovnika. Od tog broja bilo je pravoslavnih 42,88% (496.761); muslimana 38,73% (448.613); katolika 18,8% (209.391); Židova 0,29% (3426) i ostalih 0,02% (249) (Valentić, 2010., 36).

ljevini Hrvatskoj ili da su Lika, Krajina, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna i Hercegovina samo dijelovi „srpskih zemalja". U *Srbobranu* je 1902. objavljen iznimno huškački i protuhrvatski članak Nikole Stojanovića, predsjednika srpskoga studentskoga društva „Zora" u Beču, u kojem se Hrvatima odriče status naroda i najavljuje njihovo potpuno istrebljenje. Autor Hrvate smatra idealnim robovima i slugama ponosnoga i jakoga (srpskoga) naroda, bez nacionalne svijesti, vlastitog jezika, kulture, književnosti i slikarstva, koji „primaju strance raširenih ruku i puštaju ih da ih oni vode". Dio članka „Srbi i Hrvati" s genocidnim pozivom Srbima na istrebljenje („istragu") Hrvata glasi: „Ta se borba mora voditi 'do istrage naše ili vaše'. Jedna stranka mora podleći. Da će to biti Hrvati, garantuje nam njihova manjina, geografski položaj, okolnost, što žive svuda pomešani sa Srbima, i proces opšte evolucije, po kome ideja Srpstva znači napredak". Objavljivanje spomenutoga članka s pozivom na istrebljenje Hrvata izazvalo je u Zagrebu (1. rujna 1902.) žestoke protusrpske demonstracije i napade na kuće, dućane i drugu imovinu srpskih trgovaca, u kojima je uhićeno i osuđeno oko 100 ljudi (Valentić, 2010., 40-41).

Politička kriza koju je aneksijom Bosne i Hercegovine (1908.), bez konzultacije s drugim silama, izazvala Austro-Ugarska, bila je uvod u nove ratove za proširenje teritorija. Veliki ustanak Albanaca protiv Turske 1911. ubrzao je dogovor između nesložnih balkanskih država o interesnim zonama i podjeli teritorija. Srbi su u Prvom balkanskom ratu ušli u Skopje (1912.) i susreli se s Crnogorcima u Novom Pazaru. Put prema Jadranskom moru preko albanskih planina zapriječile su Srbiji velike sile osnivanjem nove države Albanije na području između planina i Jadrana. Uza to, odlukama Londonskog ugovora (1912.) i Kosovo je, uz već osvojenu Makedoniju, dodijeljeno Srbiji. Nezadovoljna odlukama Londonskog kongresa, Bugarska je pokrenula protiv Srbije nov, Drugi balkanski rat, koji je završio Bukureštanskim mirom u kolovozu 1913. godine. Srbija je dobila čak 40.000 km² novoga teritorija, uključujući Kosovo („Staru Srbiju"). Prema prvom jugoslavenskom popisu stanovništva (1921.) na Kosovu je tada živjelo samo 21% Srba od ukupno 439.000 stanovnika što je očito bila posljedica dviju velikih seoba Srba s Kosova (1690. i 1737.) (Valentić, 2010., 39).

Stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.), odnosno Kraljevine Jugoslavije (od 1929.), Srbi su većinom doživjeli kao realizaciju velikosrpskih projekata iz 19. stoljeća jer su se sve „srpske zemlje" uglavnom našle u granicama jedne države. Započelo je prekrajanje povijesnih granica Hrvatske i proces srbizacije, posebice na istoku današnje Hrvatske, u Srijemskoj županiji. U njoj su, u 25 novih srpskih naselja (od toga 15 na zemlji grofa Eltza), tijekom 1919. i 1920. naseljeni Srbi iz Srbije, Like i BiH te Crnogorci, a od oko 1000 koloniziranih obitelji samo su dvije bile katoličke vjere (Hrvati)! Novim „Zakonom o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja" (1929.), kojim je Jugoslavija podijeljena na devet banovina, područje Hrvatske dobilo je dvije banovine (Savsku i Primorsku), ali je Hrvatskoj oduzet cijeli Srijem, zajedno sa Zemunom (to je područje dijelom uključeno u Drinsku banovinu, sa sjedištem u Sarajevu, a dijelom u Dunavsku banovinu, sa sjedištem u Novom Sadu), a na jugu cijelo dubrovačko područje s Pelješcem i otokom Korčulom (kao i Bokokotorski kotar 1922., ono je priključeno Zetskoj banovini). Tako je, odvojen od svoga prirodnoga i povijesnoga sklopa šire Slavoni-

je, nestao povijesni Srijem kao cjelina koja je stoljećima bila jedinstveno područje Hrvatske. Prvom izmjenom Zakona o podjeli Kraljevine Jugoslavije, koja je zbog velikog otpora iz Zagreba odobrena 1931., Srijemu su vraćena samo tri kotara u najzapadnijem dijelu (Vukovar, Vinkovci i Županja). Također, vlada u Beogradu je Primorskoj banovini tada vratila otok Korčulu, ali su Ličko Petrovo Selo i Zavalje otrgnuti Hrvatskoj i priključeni Bihaćkom kotaru u Vrbaskoj banovini (Valentić, 2010., 45-46).

Ubojstvo hrvatskih zastupnika u beogradskom parlamentu 1928. radikaliziralo je hrvatsko pitanje. Okupljeni oko Hrvatske seljačke stranke, Hrvati su postigli uspjeh na parlamentarnim izborima 11. prosinca 1938. i isprovocirali hrvatsko-srpske pregovore oko preustroja države kao uvjet ostanka u njoj. Tako je, dogovorom novoga mandatara vlade D. Cvetkovića i vođe Hrvatske seljačke stranke V. Mačeka, 26. kolovoza 1939. stvorena Banovina Hrvatska. Obuhvatila je Savsku i Primorsku banovinu, odnosno kotareve Mostar, Neum, Stolac, Livno, Duvno (Tomislavgrad), Kupres, Ramu i gornji poneretvanski kraj s Konjicem te Bugojnom, potom Travnik i Fojnicu u Bosni te tri kotara u Posavini (Brčko, Gra-

Zemljovid Banovine Hrvatske

Izvor: Ljubo Boban (1993.), *Croatian Borders 1918–1993*, Zagreb, Školska knjiga – HAZU, 43.

dačac i Derventa). U Srijemu su vraćena samo dva kotara (Šid i Ilok), a na krajnjem jugu kotar Dubrovnik. Izvan granica Banovine Hrvatske ostala su od Talijana okupirana hrvatska područja u Dalmaciji, Istri i na Kvarneru te dio primorja od Boke kotorske do Spiča (sjeverozapadni dio Bara), zatim kotar Dvor na Uni. Teritorij Banovine Hrvatske nije obuhvatio ni zatraženo područje između rijeka Une i Vrbasa, tzv. Tursku Hrvatsku (od sredine 19. stoljeća Bosanska krajina), a ni istočni Srijem sa Zemunom i Petrovaradinom. Prema popisu stanovništva iz 1931. Banovina Hrvatska obuhvaćala je 65.456 km² i 4.024.601 stanovnika; od toga broja bilo je 70,1% Hrvata, 19,1% Srba, 3,65 muslimana i 7,2% ostalih stanovnika (Valentić, 2010., 46).

Istodobno s pregovorima Cvetković-Maček, u očitom dosluhu s beogradskim vojnim krugovima i SPC-om, Srbi u Hrvatskoj zatražili su stvaranje posebne srpske teritorijalne i političke jedinice pod nazivom „Krajina". Cilj takvoga zahtjeva bio je zaustaviti ujedinjenje hrvatskih zemalja u političku i gospodarsku zajednicu te spriječiti osnivanje Banovine Hrvatske i stvaranje njezine središnje vlasti sa Saborom u Zagrebu. Srpski pokret za stvaranje „Krajine", u prvoj Jugoslaviji, počeo je s osnivanjem udruženja „Krajina" u Zagrebu, 10. veljače 1939. godine. Prema posebnom naputku – *Krajina, Srbi u našim sjevero-zapadnim pokrajinama*, tiskanom 1939. u Srpskoj zadružnoj štampariji u Zagrebu, glavni grad nove srpske „oblasti" („srpskih zemalja u Hrvatskoj") trebao je biti Bihać, kao „geografski centar Krajine", u kojem treba podići kulturne, prosvjetne, privredne i nacionalne centre nove srpske „oblasti": „U toj oblasti Bihać je geografski centar, a za najkraće vrijeme postaće i centar saobraćajni te vrlo važna raskrsnica željezničkih pruga, koje će vezati Split i Šibenik preko Bosanskog Novog, Banjaluke, Doboja, Tuzle, Zvornika i Valjeva sa Beogradom, a s druge strane Split i Šibenik, preko Bihaća, Karlovca i Metlike sa Ljubljanom i Slovenijom. Sve su te pruge u gradnji i brzo će biti gotove. U isti mah vezaće se Bihać još jednom željezničkom prugom preko Plitvičkih jezera i Vrhovina sa tzv. ličkom željeznicom. Prema tome Bihać sigurno ide u susret sjajnoj budućnosti i velikom prosperitetu. On će, bez sumnje, vršiti značajan uticaj na čitavu oblast, pa bi već sada trebalo poduzeti sve što je potrebno i što je najviše moguće, da se Bihać počme izgrađivati i kao kulturno-prosvjetni, privredni i nacionalni centar, te – naše – u svakom pogledu značajne oblasti. A Bihać ima sve uslove da postane takav centar!" Činjenicu da u Bihaću, koji se navodi kao središte nove oblasti, ne živi većinsko srpsko stanovništvo, autori naputka planirali su promijeniti, što nasilnim putem, što naseljavanjem, tako da bi „prva briga udruženja bila da se što jače povežu krajevi iz vrbaske, savske i primorske banovine u kojima su Srbi u većini i okupe oko Bihaća. Sve drugo će – vjerovatno – ići lakše. Uspjeh će zavisiti od samih ljudi, njihove spretnosti i razumijevanja, njihove dobre volje i ljubavi prema samoj stvari" (Valentić, 2010., 47-48, 338-341).

Bihać je i u srpskoj agresiji na RH i BiH 1990-ih bio strateški važan za ostvarenje glavnoga cilja velikosrpske politike – da svi Srbi žive u jednoj državi, čija je zapadna granica duboko na teritoriju Republike Hrvatske. Prema zamisli velikosrpskih stratega, preko Bihaća trebala je voditi glavna komunikacija kojom bi „zapadni" srpski teritoriji bili povezani sa Srbijom, magistralna pruga, popularno nazvana „pruga 5 B" (Benkovac – Bihać – Banja Luka – Brčko – Bijeljina; dakako, podrazumijeva se da je konačna odrednica te pruge Beograd, pa se može govoriti i

o „pruzi 6 B“) (Dokumenti 2011., knjiga 10, dok. 120, str. 275). Stoga su za Bihać 1994. i 1995. srpske snage (uz savezništvo sa snagama AP Zapadna Bosna Fikreta Abdića) vodile teške borbe protiv 5. korpusa Armije BiH (i 101. pukovnije HVO-a). S obzirom na nadmoć srpskih snaga, Bihać bi bio osvojen da ga pokretanjem oslobodilačkih operacija nisu spašavale hrvatske snage („Zima ‘94.“ u studenom/prosincu 1994. te „Ljeto ‘95.“ krajem srpnja 1995. i „Oluja“ početkom kolovoza 1995.).

Anonimna brošura *Krajina, Srbi u našim sjevero-zapadnim pokrajinama* (Zagreb, 1939.), uz ciljeve i program, donosi i statističke tablice stanovništva sa zemljovidom „Krajine“ i grafički prikaz postotka Srba u navedenim općinama „Krajine“. Kao nova srpska teritorijalna jedinica Jugoslavije, „Krajina“ bi obuhvatila „srpske“ kotareve („srezove“) u Savskoj i Vrbaskoj banovini (ovdje se ne navodi područje istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, jer se govori samo o „sjevero-zapadnim područjima srpske Krajine“):

a) Savska banovina: Kostajnički, Petrinjski, Glinski, Vrginmoski, Vojnički, Slunjski, Korenički, Udbinski, Donjolapački i Gračački kotar. Na te se kotareve naslanjaju još Gospićki i Otočki kotar, a „znatnim dijelom i ogulinski srez“;

b) Primorska banovina: Kninski i Benkovački kotar;

c) Prema priloženoj karti „Krajine“ u novu „srpsku oblast“ ulaze još i slavonski kotarevi: Okučanski, Novogradiški, Pakrački, Požeški, Daruvarski, Slatinski, Grubišnopoljski, Bjelovarski i Virovitički;

d) Vrbaska banovina: Dubički, Bosanskonovski, Dvorski, Bosanskokrupski, Bihaćki, Bosanskopetrovački i Bosanskograhovski (Valentić, 2010., 48, 338).

Spomenuti kotarevi navedeni u točkama A i B gotovo su identični području općina koje je vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj već 1. travnja 1991. navelo kao dio „SAO Krajine“ (razlikuju se u spomenu dva kotara) i u „Odluci o prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji“, donesenoj toga dana u Korenici, proglasilo „sastavnim dijelom jedinstvene državne teritorije Republike Srbije“ (Dokumenti 2007., knjiga 2, dok. 75).[2] Spomenutu odluku je, nakon nelegalnog „referenduma za prisajedinjenje“ (održanog 12. svibnja 1991.), potvrdila „Skupština SAO Krajine“ 16. svibnja 1991. (Barić, 2005., 102), navodeći da „teritoriju SAO Krajine čine opštine: Knin, Benkovac, Obrovac, Gračac, Donji Lapac, Korenica, Kostajnica, Vojnić, Vrginmost, Glina, Dvor na Uni, Zajednica mjesnih zajednica s većinskim srpskim stanovništvom opštine Petrinja i Sisak i sva srpska naselja koja su se pripo-

2 „Izvršno vijeće Srpske Autonomne Oblasti Krajina na sjednici održanoj 01. aprila 1991. godine donosi ODLUKU o prisajedinjenju Srpske Autonomne Oblasti Krajina Republici Srbiji: Srpska Autonomna Oblast Krajina prisajedinjuje se Republici Srbiji (Član 1.); Stupanjem na snagu ove Odluke teritorija Srpske Autonomne Oblasti Krajina postaje sastavni dio jedinstvene državne teritorije Republike Srbije (...) (Član 2.); Statut Srpske Autonomne Oblasti Krajine kao i ostali pravni propisi koji važe na njenoj teritoriji uskladit će se na osnovu ove Odluke sa Ustavom Republike Srbije u roku od 30 dana od dana donošenja Odluke (Član 3.); Teritoriji Srpske Autonomne Oblasti Krajine koja ovom Odlukom ulazi u sastav jedinstvene državne teritorije Republike Srbije čine opštine Knin, Benkovac, Obrovac, Gračac, Donji Lapac, Korenica, Vojnić, Vrginmost, Glina, Dvor na Uni, Kostajnica, Petrinja, Pakrac. U sastav ove teritorije ulaze i sva srpska naselja koja su se pripojila jednoj od ovih opština i ona koja se ubuduće izjasne za pripajanje u procesu razgraničenja (Član 4.)“ (Dokumenti 2007., knjiga 2, dok. 75, str. 160, 161).

jila jednoj od navedenih opština, kao i ona naselja koja se ubuduće izjasne za pripajanje u procesu razgraničenja (član 2)" te da je „teritorija SAO Krajine sastavni dio jedinstvene državne teritorije Republike Srbije (član 3)" (*Glasnik Krajine*, broj 3, str. 123). Otprilike isti teritorij naveden je i nakon proglašenja „Republike Srpske Krajine" (19. prosinca 1991.), u „Zakonu o privremenoj teritorijalnoj organizaciji RSK" donesenom 6. veljače 1992. na sjednici „Vlade RSK" u Kninu (Dokumenti 2008., knjiga 4, dok. 26).[3] Zapadni dio teritorija „RSK" (sjeverna Dalmacija, Lika, Kordun, Banovina i zapadna Slavonija) činio je 85% njezine ukupne površine, a preostalih 15% površine činila je „Srpska oblast Slavonija (istočna, op. a.), Baranja i Zapadni Srijem" (općine Beli Manastir i Vukovar, te novoutemeljene općine Dalj, Mirkovci i Tenja). „Srpsku oblast Zapadna Slavonija" činile su općine Okučani (novoformirana od „srpskog istorijskog i etničkog prostora Novske i Nove Gradiške") i Pakrac („čija je površina delom na teritoriji Hrvatske"), a krajinske vlasti smatrale su da „RSK" čine i općine Daruvar, Grubišno Polje i Podravska Slatina (Barić, 2005., 171-175). Takvo teritorijalno ustrojstvo nove srpske države u zapadnoj Slavoniji, kakvo je zamislilo vodstvo „RSK" 1990-ih, uglavnom je obuhvatilo područje „slavonskih kotareva" navedenih u točki C brošure *Krajina* iz 1939. godine.

Prema tome, područje navedeno u brošuri 1939. gotovo je identično području koje će 1990-ih obuhvatiti samoproglašena „SAO Krajina", odnosno „RSK" (ne računajući područje istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema), kao zapadna granica „Velike Srbije", samo što je 1990. i 1991. za glavni grad „SAO Krajine", odnosno „Republike Srpske Krajine", određen Knin, a potom je 1995. glavni grad planirane „Ujedinjene Republike Srpske" (okupirana područja u RH i BiH) trebala postati Banja Luka, dok je 1939. kao glavni grad bio predviđen Bihać! Istodobno, područje spomenutih kotareva („srezova") koji se 1939. spominju kao dio jedinstvene „Krajine" (ovdje navedeni u točkama od A do C), tijekom srpske agresije 1990-ih u potpunosti ili dijelom bilo je pod nadzorom srpskih snaga kao dio planirane „Ujedinjene Republike Srpske" (proglašenje te ujedinjene srpske države spriječeno je operacijom „Oluja" i pobjedom hrvatskih snaga na SVK u kolovozu 1995.).

S obzirom na navode dijela Srba u Hrvatskoj da su se 1990. i 1991. pobunili protiv nove hrvatske vlasti jer je nastavljala politiku ustaške Nezavisne Države Hrvatske (NDH) iz Drugog svjetskog rata, navedena kronologija stvaranja srpskoga pokreta i oblasti „Krajina" 1939. pokazuje da se dio Srba u Hrvatskoj pobunio protiv hrvatske vlasti i prije nego što je proglašena NDH, odnosno prije nego što su na vlast u Hrvatskoj došle ustaše i poglavnik Ante Pavelić. Dakle, uzrok pobune

---

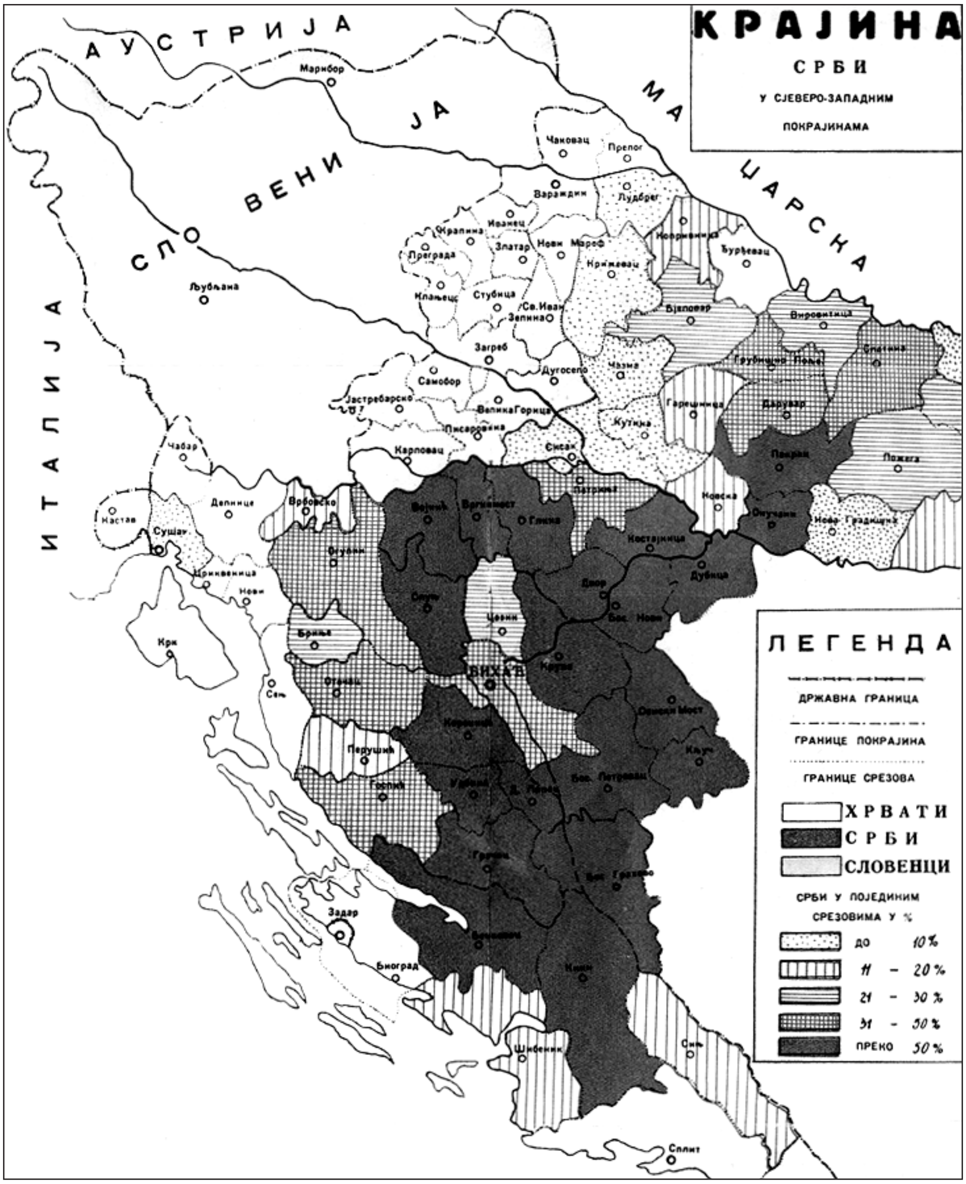
3 Na sjednici održanoj 6. veljače 1992. u Kninu „Vlada RSK" usvojila je Zakon o privremenoj teritorijalnoj organizaciji RSK kojim je utvrđeno „da teritoriju RSK čine teritorije slijedećih opština: Knin, Benkovac, Obrovac, Gračac, D. Lapac, Korenica, Slunj, Vojnić, Vrginmost, Glina, Dvor, Kostajnica, Petrinja, Gospić Istok, Medak, Teslingrad, Vrhovine, Plaški, Karlovac – Krnjak, Sisak – Caprag, Okučani, Vrlika, Bratiškovci – Skradin, Zemunik Gornji – Smoković, Petrovo Polje – Drniš, Perjasica. Zakonom je također utvrđeno da grupe naselja koja su po ranijoj teritorijalnoj organizaciji činila područja opštine kao što su: Kistanje, Srb, Udbina, Plitvice, Topusko, Dubica, ili koja druga mogu pokrenuti postupak za dopunu ovog Zakona u smislu da se i ta područja organizuju kao opštine" (Dokumenti 2008., knjiga 4, dok. 26, str. 82).

dijela Srba u Hrvatskoj 1939. bila je velikosrpska politika čiji je cilj bio sprječavanje stvaranja autonomne hrvatske jedinice u Jugoslaviji (Banovine Hrvatske) i pripajanje dijela hrvatskoga teritorija srpskom dijelu države. Jednako tako, uzrok oružane pobune dijela Srba u Hrvatskoj 1990. bilo je pripajanje dijelova hrvatskog teritorija Srbiji i njihovo neprihvaćanje demokratski izabrane hrvatske vlasti, odnosno života u neovisnoj Hrvatskoj. Gotovo istovjetni ciljevi 1939. i 1990-ih (pripajanje dijela hrvatskoga teritorija Srbiji i neprihvaćanje hrvatske vlasti) potvrđuju kontinuitet takve, velikosrpske politike.

Stvaranje Banovine Hrvatske pokrenulo je stvaranje novoga srpskoga pokreta u Hrvatskoj simboličnog imena „Srbi na okup", koji su podupirali vojska Kraljevine Jugoslavije i SPC (jednako kao i 1990-ih JNA, odnosno Vojska Jugoslavije i SPC, dakako, i srbijansko vodstvo). Pokret je prirodno izniknuo iz projekta o utemeljenju „Srpske krajine" kao posebne teritorijalne „oblasti" koja bi okupila sve Srbe u Hrvatskoj i zapadnoj Bosni. Povjerljivi izvještaji kotarskih načelnika institucijama vlasti Banovine Hrvatske već u ožujku 1940. govore da je pokret „Srbi na okup" za stvaranje Srpske krajine počeo djelovati tijekom studenog i prosinca 1939., osobito u Kninu i Vukovaru. Njegov zajednički cilj bilo je odcjepljenje pojedinih kotareva s područja Banovine Hrvatske i njihovo pripojenje Vrbaskoj banovini, a preko nje Srbiji, ili izravno pripojenje Srbiji kotareva u istočnoj Slavoniji i Srijemu. Prema opširnom izvješću vukovarskoga poglavarstva gradske policije, najviše ekstremne, šovinističke psihoze stvarali su upravni odbori srpskih crkvenih općina u Vukovaru, Trpinji, Negoslavcima, Boboti, Gabošu i Mikluševcima – sve općine Vukovarskoga kotara, zatim u Dalju, Bijelom Brdu i Erdutu u Osječkom kotaru (spomenuta mjesta opet se u sličnom kontekstu spominju 1990-ih!). Zahtijevalo se uglavnom odcjepljenje od Hrvatske. U tu svrhu šireni su brojni letci s natpisom „Braćo Srbi na okup" (Valentić, 2010., 48-49). Sve to podsjeća na ponašanje srpskih ekstremista u Hrvatskoj nakon što je 1990. započelo stvaranje samostalne hrvatske države.

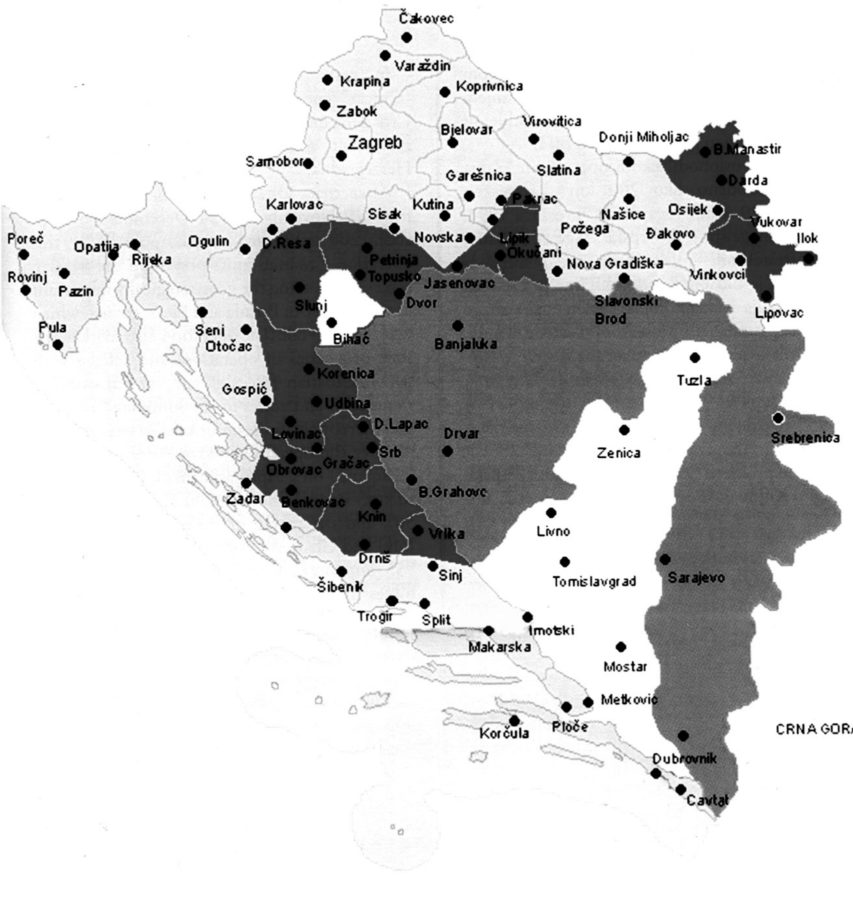
S obzirom na činjenicu da je već 1939., dakle prije uspostave Nezavisne Države Hrvatske, dio Srba u Hrvatskoj bio spreman s vlastima u Srbiji, beogradskim vojnim krugovima i SPC-om dio hrvatskog teritorija pripojiti srpskom dijelu države, odnosno Srbiji, te da se to ponovilo 1990-ih, može se zaključiti da se 1939., kad još nije postojala NDH, pojavio nov velikosrpski projekt kao reakcija na moguću hrvatsku autonomno-teritorijalnu cjelinu u Jugoslaviji, odnosno kao dokaz kontinuiteta velikosrpske politike od prve polovine 19. stoljeća, koji se neće prekinuti do 1990-ih.

Početkom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, kao izraz dviju političkih opcija nastaju dva nova velikosrpska projekta: *Homogena Srbija* Stevana Moljevića (1941.) i *Srbi i srpske zemlje – etnografski problem srpskog naroda* (1942.) Milutina Nedića, starijega brata predsjednika tadašnje srpske vlade Milana Nedića. Između njih nema većih razlika, osim u realizaciji projekta: prvi projekt temelji se na etničkom čišćenju i upotrebi svih sredstava nasilja, a drugi na prisilnom preseljenju, odnosno na zamjeni. Projekt *Homogena Srbija* u Drugom svjetskom ratu predstavljaju četnici generala Draže Mihailovića (1893.–1946.) s osloncem na emigrantsku vladu Kraljevine Jugoslavije u Londonu. Iako su prema planu trebali djelovati u savezništvu s Velikom Britanijom i savezničkim državama, to im nije zasmetalo

Zemljovid: Krajina – Srbi u sjevero-zapadnim pokrajinama (1939.)

Izvor: Valentić, M. (2010.), *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995. Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Zagreb (zemljovidi u dodatku knjige).

Zemljovid: Područja koja su srpske snage okupirale u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini krajem 1992.

da u praksi surađuju i s nacističkom Njemačkom i s fašističkom Italijom. Drugu opciju predstavljala je srpska vlada u Beogradu, predvođena generalom Milanom Nedićem, koja je bila za političku i vojnu suradnju s Nijemcima, osobito u progonu Židova (Cohen, 1997.).

Prvospomenuti projekt Stevana Moljevića (1887.–1967.), koji se u historiografiji spominje kao „memorandum“ ili „elaborat“, nastao je 30. lipnja 1940., a objavljen je tek 1981. u *Zborniku dokumenata o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, knj. XIV., sv. I., „Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941–1942“ (Vojnoistorijski institut, Beograd, 1981., 1-10). Njegov sadržaj pokazuje pretenzije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, a sastoji se od tri dijela: prijedlozi o čišćenju „srpskih zemalja“ od Hrvata i muslimana da bi se mogla stvoriti „Velika i Homogena Srbija“; zemljovid „Velike Srbije“ sa zemljovidom „Velike Jugoslavije“, na zapadnom dijelu koje su prikazane „Mala Hrvatska“ i „Velika Slovenija“, a na istočnom i sjevernom dijelu manji teritoriji susjednih država koji će ući u „Veliku i Homogenu Srbiju“. U trećem je dijelu propagandistička poruka „Naš put“ pisana četnicima kao glavnim izvršiteljima velikosrpskoga projekta *Homogena Srbija*. Glavna misao koja je vodila autora projekta bila je – „Tamo gdje ima Srba – tamo je Srbija“, koja je, uz krilaticu „ugroženo je Srpstvo“, zabilježena i u vrijeme prethodnih velikosrpskih projekata „Srpska krajina“ i „Srbi na okup“. Konačni cilj projekta bilo je stvaranje nove „Velike Srbije“ u sklopu nove „Velike Jugoslavije“, ali bez Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore i s prepolovljenom Hrvatskom, jer se sve te zemlje utapaju u „Veliku Srbiju“ koja, zbog viših interesa srpskoga naroda, mora biti homogena pa zbog toga „očišćena“ od Hrvata i muslimana. Projekt „Homogena Srbija“ zapravo je nastavak prethodnoga projekta „Krajina“ iz 1939., osobito u „zapadnoj srpskoj oblasti“, no ovim projektom četnici su Hrvatskoj planirali uzeti cijelu jadransku obalu s otocima od Ploča do Novigradskoga mora, zajedno s Masleničkim tjesnacem. Dubrovniku bi „velikodušno“ dali posebnu autonomiju, otprilike jednako kao što su to 1991. planirala vodstva JNA i Srbije u srpskoj agresiji na Hrvatsku.[4] Također, četnici su Sloveniji „velikodušno“ prepustili Rijeku, cijeli Istarski poluotok te Trst, Julijsku krajinu s Goricom i još jednako toliko područja u austrijskoj Koruškoj, s Klagenfurtom i Villachom (Valentić, 2010., 50-52).

Istočna i jugoistočna granica četničke „Velike Srbije“ u „Velikoj Jugoslaviji“ zadržava sve svoje stečevine iz balkanskih ratova, a zatim se, uz Makedoniju, Kosovo i Sandžak, širi na Crnu Goru, koja bi nestala i utopila se u novu Srbiju. Uz to, južni dio „Homogene Srbije“ dobiva i jadransku obalu od Boke kotorske do Ploča (uz „poseban status“ Dubrovnika) te cijelu istočnu Hercegovinu s Mostarom i željezničkom prugom od Konjica do Ploča, zajedno s rijekom Neretvom. Od stranih susjednih teritorija uzela bi se sjeverna Albanija sa Skadrom, od Bugarske dva okruga (Ćustendil i Vidin), sjevernije od Niša. Rumunjska bi trebala prepustiti Srbiji veći okrug s Resitom i Temišvarom, a Mađarska veći teritorij s glavnim naseljima Szegedom i Bajom, pa čak i Pečuhom.

---

4 O tome vidi: Jakša Raguž, „Duhovi Dubrovačke Republike – pokušaji obnove Dubrovačke Republike u XX. stoljeću“, *Glas grada* (feljton), Dubrovnik, 15. ožujka 2005. – 6. travnja 2007.

Zapadna granica „Velike Srbije“ bila je u svim velikosrpskim projektima najosjetljivije pitanje. Sukladno paroli „tamo gdje ima Srba, tamo je Srbija“, obuhvaća cijelu BiH i više od polovice teritorija Hrvatske: Dalmaciju do Novigradskog mora i Masleničkog tjesnaca, najveći dio Like, Kordun, Banovinu i cijeli Srijem te gotovo dvije trećine Slavonije (sve do Pakraca, gdje počinje široki koridor – 20-25 km, koji bi „Homogenoj Srbiji“ osigurao izlaz na Dravu do granice s Mađarskom). Naselja s hrvatskim stanovništvom, koja su povlačenjem nove zapadne granice Srbije ostala u „Homogenoj Srbiji“, stavljaju se na popis preseljenja stanovništva ili „čišćenja“, odnosno likvidacije.

Jedino pitanje koje se zasebno razmatralo bila je Dalmacija. U projektu S. Moljevića kaže se da ona „mora da uđe u sastav Srbije“. Obuhvaćala bi područje na moru od Ploča do Šibenika. U kontinentalnom dijelu njoj bi se pripojili kotarevi Prozor, Ljubuški, Duvno, zapadni dio Mostarskog i Livanjskog kotara te dio Kninskog i Šibenskoga kotara. Na zemljovidu „Homogene Srbije“ njezino je područje zasebno označeno da bi se iskazalo njezino strateško značenje na Jadranu zbog čega će dobiti „zaseban autonoman položaj“ (Valentić, 2010., 52-54).

O velikosrpskom projektu S. Moljevića morao se izjasniti glavni zapovjednik četničkih postrojba i ministar vojske u emigrantskoj Vladi Kraljevine Jugoslavije u Londonu Draža Mihailović. U *Instrukcijama* od 20. prosinca 1941. on također otvoreno iskazuje svoje genocidne planove o likvidaciji muslimana i Hrvata da bi se stvorila „Velika Srbija“ koja mora biti homogena i „očišćena“ od Hrvata i muslimana. Među navedenim „instrukcijama“, kao glavni ciljevi četničke borbe ističu se:

- „Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine – Srema – Banata – Bačke.
- Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina (…).
- Stvoriti neposredne-zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenije (to bi značilo nestanak Hrvatske, op. a.), čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog življa, a Bosne i Hercegovine od Muslimanskog i Hrvatskog življa“ (Valentić, 2010., 54).

Spomenute „instrukcije“ četnici su u Drugom svjetskom ratu dosljedno provodili. Prema istraživanjima Z. Dizdara moglo bi se ustvrditi da je od četničkog metka ili noža stradalo 32.000 Hrvata: oko 20.000 u Hrvatskoj i oko 12.000 u Bosni i Hercegovini. Spomenutom broju četničkih žrtava treba dodati još oko 33.000 muslimana u Bosni i Hercegovini. Za projekt „Velike Srbije“ ubijena su 52 katolička svećenika i 67 muslimanskih svećenika (Dizdar i Sobolevski, 1999.). O dosljednom provođenju „instrukcija“ svjedoči i govor Milana Šantića, jednog od četničkih vođa, u Trebinju, u istočnoj Hercegovini, u srpnju 1942.: „Srpske zemlje moraju biti očišćene od katolika i muslimana. U njima će živjeti samo Srbi. Čišćenje će se sprovesti temeljito. Sve ćemo ih potisnuti i uništiti bez izuzetaka i bez sažaljenja. To će biti polazna osnova našeg oslobođenja. (…). To treba da se vrši brzo i u jednom revolucionarnom zanosu“ (Dizdar i Sobolevski, 1999., 305).

Provedbu drugog velikosrpskog projekta tijekom Drugog svjetskog rata – *Srbi i srpske zemlje – etnografski problem srpskog naroda* Milutina Nedića, vodila je opcija njegova brata Milana Nedića, predsjednika srpske vlade, a s osloncem na na-

Zemljovid Velike Srbije; Promidžbeni materijal velikosrpskih ideologa 1990-ih.

Izvor: Mirko Grmek i drugi (1993.), *Etničko čišćenje, Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb, 133.

cističku Njemačku.[5] Projekt Milutina Nedića polazi od poznate činjenice da je srpski narod u etničkom pogledu razbijen i živi pomiješan s drugim narodima. Tek polovica Srba živi u Srbiji, a druga polovica živi u zemljama gdje Srbi čine narodne manjine. Prema tome, da bi se postigla homogena Velika Srbija, na račun Hrvatske i Bosne i Hercegovine, u projektu beogradske kvislinške vlade Milana Nedića planirane su metode nasilne deportacije i traženi saveznici (Njemačka) za otimanje tuđih zemalja (Valentić, 2010., 58-59).

Nastojeći opisati mentalitet i način razmišljanja srpskih četnika, Mirko Valentić je u svojoj knjizi istaknuo letak pronađen u Kninu, iz svibnja 1943., koji se ovdje navodi u skraćenom obliku: „Braćo Srbi svake dobi, staleža i spola! Na okup! Svi muškarci od 15 do 60 godine neka se odazovu u našu oslobodilačku četničku

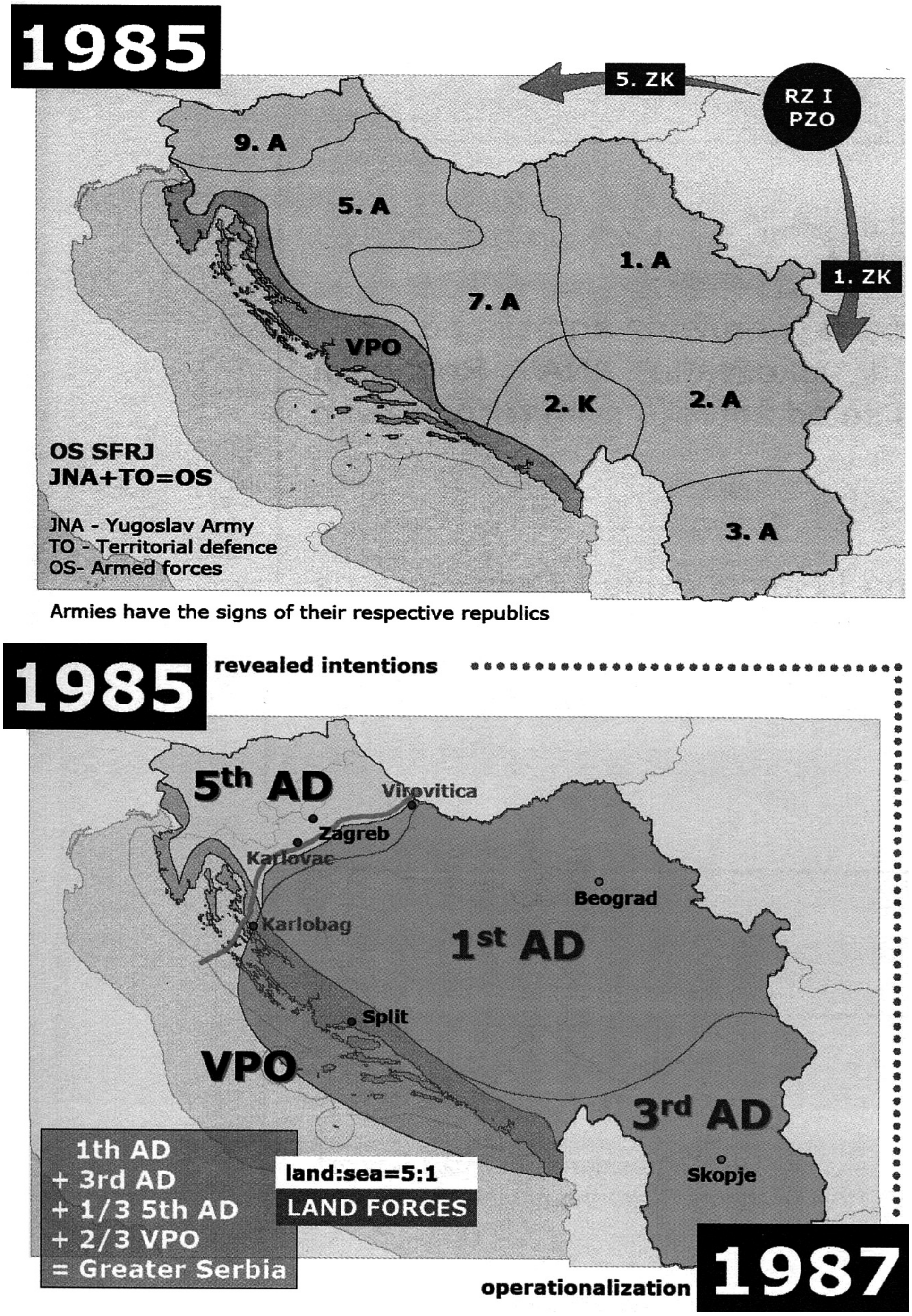
5 O projektu Milutina Nedića i memoranduma Trećem Reichu njegova brata Milana vidi u: GRMEK, M. i sur. (1993.), *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Zagreb, 134-141.

vojsku. Hrvatske i Hrvata mora nestati, a osovinskoj vojsci dat ćemo osovinu u rebra a ekser (čavao, istaknuo M. V.) u tabane. Mnogo nas je i dobro smo se naoružali iako fašističkim oružjem, kojeg su nam sami davali, da sami sebe koljemo i strijeljamo, ali Srbin se prevariti ne da. Srbin u šumi sa crvenom zvijezdom, Srbin u četnicima sa mrtvačkom glavom, Srbin po hrvatskim uredima i među fašističkom vojskom, Srbin svugdje i uvijek nije bio niti jest, niti će biti ništa sem Srbin" (Valentić, 2010., 55).

Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (1986.) i velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih

Velikosrpskim projektom mnogi drže i *Memorandum* Srpske akademije nauka i umetnosti (1986.), iako se u njemu izravno ne spominje pojam „Velika Srbija". No, objavljivanjem njegovih dijelova u beogradskim *Večernjim novostima* krajem rujna 1986. godine započela je medijska hajka s ciljem mobilizacije srpskog pučanstva na liniji velikosrpske, osvajačke politike. Velikosrpski ideolozi u *Memorandumu* su isticali navodnu ugroženost Srba i srpstva u Jugoslaviji, posebice na Kosovu i u Hrvatskoj, a zapravo su težili što većoj centralizaciji države i dominaciji Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. Vidno istaknut komentar novinara u spomenutim novinama (24. rujna 1986.), da sadržaj *Memoranduma* srpskih akademika „zvuči kao novi poziv na novo prolivanje krvi", iznimno je znakovit i nedvosmisleno upućuje na krivce za ratnu tragediju koja se 1991. dogodila u Hrvatskoj, potom i u Bosni i Hercegovini. Uz medije, sustavnoj velikosrpskoj promidžbi pridružio se dio vodstva Srpske pravoslavne crkve i dio srpske intelektualne elite, predvođen pojedinim akademicima Srpske akademije nauka i umetnosti te književnicima čije su knjige šovinističkoga sadržaja tiskane u velikoj nakladi. Pojedinci u Srbiji koji su se javno usprotivili velikosrpskoj politici nisu mogli promijeniti tijek događaja. Glas razuma u Srbiji nadjačali su ratni poklič pristaša velikosrpske ideje i novoga srpskog „vožda" Slobodana Miloševića. Njegovi ljudi preuzeli su vlast u Srbiji krajem rujna 1987., na 8. sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Potom, 8. svibnja 1989., Slobodan Milošević postaje predsjednik Predsjedništva SR Srbije. Bivši predsjednik Predsjedništva SR Srbije Ivan Stambolić, zapravo politički mentor S. Miloševića, to je prokomentirao riječima: „Osma sjednica zaista je bila ratna truba čiji je zov podigao na noge srpske nacionaliste, u pohod na razaranje Jugoslavije. Jugoslavija je već tada bila osuđena na smrt. Preostao je samo njezin jezivi hropac u krvi ..." (Stambolić, 1995., 19). Sve to događalo se prije višestranačkih izbora u Hrvatskoj i dolaska HDZ-a na vlast.

Istodobno sa spomenutim političkim događajima sredinom 1980-ih potaknut je preustroj Oružanih snaga SFRJ, koje su (od 1969.) imale dvije zakonski ravnopravne komponente: Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) i republičke Teritorijalne obrane (TO). No, prema planu „Jedinstvo" Oružane snage SFRJ su centralizirane u ustrojbenom i zapovjednom pogledu, a umjesto dotadašnjih šest armija, čije su se zone odgovornosti dijelom poklapale s granicama republika, od kraja 1988. JNA je imala tri vojne oblasti (VO) na kopnu: 1., 3. i 5. Spomenutom reorganizacijom republička vodstva isključena su iz sustava zapovijedanja snagama TO, koje

Zemljovidi preustroja JNA – stanje 1985. i 1987.; preuzeto iz: Slobodan Praljak, *Agresija BiH na RH*, Zagreb, studeni 2007., str. 6.

su, protivno Ustavu SFRJ iz 1974., podređene zapovjedništvima JNA, a teritorij Hrvatske podijeljen je između više zapovjedništava. Područja 1. i 3. VO određena su tako da su bila gotovo identična teritoriju planirane „Velike Srbije".

Istovjetni ciljevi – očuvanje Jugoslavije kao strogo centralizirane države s prevlašću najbrojnijeg (srpskog) naroda u njoj (prema načelu „jedan čovjek, jedan glas"), odnosno smanjenje prava republika a povećanje ovlasti saveznih tijela, razlog su zbližavanja dijela vodstva JNA sa srbijanskim vodstvom i pretvaranja JNA u srpsku vojsku. Spomenuti proces može se pratiti i kroz memoarsko gradivo srpskih dužnosnika i zapovjednika JNA, a bio je ključan za pokretanje agresije na Hrvatsku i BiH kako bi se ostvario cilj novoga velikosrpskog projekta da „svi Srbi žive u jednoj državi" – centraliziranoj Jugoslaviji ili „Velikoj Srbiji".

Tako dnevnik suradnika Slobodana Miloševića te srpskoga člana Predsjedništva SFRJ (od 15. svibnja 1990. i njegova predsjednika) Borisava Jovića – *Posljednji dani SFRJ* (Kragujevac, 1996.) pokazuje da je najkasnije u ljeto 1989. počelo približavanje političkih stavova između srbijanskog političkog vodstva i Veljka Kadijevića, saveznog sekretara za narodnu obranu („ministra obrane") SFRJ te njihovo zajedničko planiranje uporabe JNA bez znanja i odobrenja kolektivnog Predsjedništva SFRJ, bez čije odluke, prema Ustavu SFRJ, JNA nije smjela djelovati (Jović, 1996., 45-46). Jednako tako, Veljko Kadijević u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada – vojska bez države* (Beograd, 1993.) govori o planovima i ulozi JNA u agresiji na Republiku Hrvatsku čime potvrđuje da je JNA bila sredstvo kojim je srpska politika 1991. pokušala ostvariti svoje velikosrpske ciljeve.

Zajedničko djelovanje vodstva JNA i Srbije primjetno je, primjerice, kod razoružavanja hrvatske Teritorijalne obrane (TO) na temelju zapovijedi od 14. svibnja 1990., koju je protuzakonito (bez znanja i suglasnosti Predsjedništva SFRJ) potpisao načelnik Generalštaba Oružanih snaga (GŠ OS) SFRJ general Blagoje Adžić (Dokumenti 2007., knjiga 1, dok. 4). Naime, B. Jović je tri dana potom u svoj dnevnik zapisao (Jović, 1996., 146): „Praktično smo ih razoružali. Formalno, ovo je uradio načelnik Generalštaba, ali faktički po našem nalogu. Slovenci i Hrvati su oštro reagovali, ali nemaju kud". Prema tome, iako je zapovijed o izmještanju naoružanja TO koja nisu bila pod nadzorom JNA u skladišta JNA službeno upućena svim vojnim oblastima u Jugoslaviji, dnevnik B. Jovića potvrđuje da je glavni cilj bio razoružati Sloveniju i Hrvatsku. Razoružavanjem Hrvatske, odmah nakon što su postali poznati rezultati višestranačkih izbora u Hrvatskoj, na kojima je pobijedila „hrvatska opcija", dakle prije konstituiranja novog, demokratski izabranog Hrvatskog sabora (30. svibnja 1990.), JNA je osigurala potpunu nadmoć u slučaju sve izvjesnijeg oružanoga raspleta političke krize u Jugoslaviji nametnute pokušajem realizacije novog velikosrpskog projekta. Provedba spomenute zapovijedi odredila je daljnji tijek događaja u Hrvatskoj jer su srpsku agresiju u ljeto 1991. hrvatsko vodstvo i hrvatski građani koji su to vodstvo priznavali, a Hrvatsku smatrali svojom domovinom, dočekali razoružani. Danas je potpuno jasno da je svoje „oružane bitke", koje je u govoru okupljenom mnoštvu (navodi se oko milijun nazočnih) Srba na Kosovu Polju kod Prištine najavio na Vidovdan – 28. lipnja 1989., Slobodan Milošević planirao provesti upravo uz pomoć JNA. Treba li podsjetiti da je govor održan gotovo godinu dana prije nego što je u Hrvatskoj došlo do demokratskih promjena i HDZ-ova preuzimanja vlasti?

Suradnja vodstva JNA i Srbije nedvojbena je i u izazivanju krize u Hrvatskoj u siječnju 1991., nakon što je Predsjedništvo SFRJ 9. siječnja zapovjedilo da se u roku od 10 dana moraju razoružati i raspustiti sve oružane formacije koje nisu u okviru Oružanih snaga SFRJ. Bio je to nov pritisak JNA na hrvatsko vodstvo i stvaranje psihoze uvođenja izvanrednog stanja (Jović, 1996., 247-264). Ni tjedan dana nakon Miloševićeva zahtjeva da JNA „pokrije 'srpska' područja u Hrvatskoj" predsjednik SDS-a, istaknuti srpski intelektualac i akademik Jovan Rašković, poručio je krajem siječnja 1991. članstvu svoje stranke: „Nacionalni pokret srpskog naroda u Hrvatskoj je pokret za nacionalnu ravnopravnost, građanska prava i demokratsku rezidualnu i saveznu Jugoslaviju. Ostaju još neke druge mogućnosti koje će postati aktuelne za, najkasnije, nekoliko mjeseci: samostalna Srbija, srpska država Krajina kao dio ili autonomna pokrajina Srbije ili, konačno etnička Srbija koju mogu zvati zastarjelom krilaticom ili podvaljivačkim imenom 'velike Srbije'" (Dokumenti 2007., knjiga 2, dok. 56). Sukladno tome, B. Jović je 25. veljače 1991. u svoj dnevnik zapisao: „Prema mišljenju vojnog vrha treba (…) u Hrvatskoj institucionalno i politički jačati srpsku krajinu i podržati njeno otcepljenje od Hrvatske (ne javno nego faktički)" (Jović, 1996., 277). U takvim okolnostima, početkom ožujka 1991. u Pakracu je došlo do prvog oružanog sukoba između hrvatske policije i srpskih ekstremista, odnosno terorista, no bez ljudskih žrtava.

Nakon „krvavog Uskrsa" na Plitvicama (31. ožujka 1991.) i novog oružanog sukoba između hrvatske policije i srpskih terorista, u kojem je ubijen Josip Jović, prvi poginuli hrvatski branitelj u Domovinskom ratu, B. Jović je, prema dogovoru sa S. Miloševićem, na razgovor pozvao V. Kadijevića i B. Adžića. Zaključak razgovora koji su tada vođeni i odluka koje su tada donesene može se sažeti u rečenicu koju je B. Jović zapisao u svom dnevniku 5. travnja 1991.: „U svakom slučaju, prešli smo Rubikon" (Jović, 1996., 317). Naime, zaključeno je da bi, s obzirom na to da tzv. srpski blok u Predsjedništvu SFRJ nije imao većinu, stav da vojska ne smije koristiti oružje bio katastrofalan za srpski narod u Hrvatskoj. Jović i Milošević pitali su generale hoće li vojska dopustiti da hrvatska policija zauzme Knin i druge „srpske" gradove koji su sada pod srpskom vlašću, a oni su odgovorili da neće. I obvezali se da će u slučaju da ih Hrvati napadnu „stupiti u oružano dejstvo" i obavijestiti Jovića, koji će potom sazvati Predsjedništvo i samo ga obavijestiti o tome, bez traženja suglasnosti. Jović je generalima rekao da bi svako drugo postupanje bilo izdaja, a izdaja znači pad srpskog rukovodstva i JNA, s čime su se generali složili (Jović, 1996., 317). Događaji koji su uslijedili zorno su potvrdili da su srbijansko vodstvo i JNA zaista „prešli Rubikon".

Nova, „dramatična sjednica", kako piše B. Jović, „trajala je dva dana i dve noći" – 7. i 8. svibnja 1991., a završila je 8. svibnja poslije ponoći, odnosno 9. svibnja ujutro u 3 sata. Prema njegovim zapisima, odluke Predsjedništva SFRJ rezultat su „neviđenog političkog nadmudrivanja i natezanja", pa se „mora imati u vidu da su ovi zaključci možda i taktički kompromis Hrvatske, koja je bila do krajnjih granica pritjerana uza zid". U razgovoru s Miloševićem i Kadijevićem prevladao je zaključak „da treba omogućiti Slovencima da se legalno odvoje" te da se treba pobrinuti da se ostvare odluke Predsjedništva SFRJ od 7. i 8. svibnja zato što je „u suštini, odluka Predsjedništva SFRJ vojna opcija (jer je dala ogromna ovlašćenja vojsci) iako se tako ne zove" te da „vojska treba da shvati i prihvati da je srbijan-

skom vodstvu presudno da brani teritorije naroda koji žele da ostanu u Jugoslaviji i da mu daleko više odgovara da to čini na osnovu očuvanja legaliteta savezne vlasti, a znatno manje vojnim udarom". Vojni udar drže opasnim „jer bi doveo i do gubljenja legitimiteta i vlasti u Srbiji, ako ona podrži vojnu opciju". Komentar toga dijela B. Jović zaključuje kratkim rečenicama: „Kadijević je prihvatio takav prilaz. Slobodan (Milošević, op. a.) se slaže" (Jović, 1996., 321-324).

Nakon sjednice Predsjedništva 7. i 8. svibnja 1991., kojom je JNA odobrena uspostava „tampon zona" između srpskih terorista i hrvatske policije, a zapravo joj je omogućeno zauzimanje povoljnih pozicija za napad na Hrvatsku, uslijedila je kriza Predsjedništva SFRJ izazvana odbijanjem prosrpskoga bloka u Predsjedništvu da 15. svibnja potvrdi izbor hrvatskog predstavnika Stjepana Mesića za predsjednika Predsjedništva SFRJ. B. Jović je u dnevniku zapisao i događaje koji su prethodili takvoj odluci (Jović, 1996., 324, 325). Time je otvorena kriza u Predsjedništvu SFRJ, odnosno u državi, koja je rezultirala intervencijom JNA u Sloveniji krajem lipnja. U srpnju 1991., nakon početka oružanoga sukoba u Sloveniji, S. Milošević i B. Jović dogovorili su sastanak s V. Kadijevićem radi realizacije prethodnih dogovora između JNA i srbijanskog vodstva, koje je on bio spreman prihvatiti. Zatražili su žestok odgovor Slovencima, zauzimanje pozicija u Hrvatskoj s glavnim snagama JNA „na liniji: Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja, Osijek, Vinkovci – Sava na istoku; i Neretva na jugu", kako bi se pokrile „sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredeljenja naroda na referendumu radi osiguranja srpskih zahtjeva" te izbacivanje slovenskih i hrvatskih kadrova iz JNA. Kadijević je sve to prihvatio, uz procjenu da mu za izvršenje toga treba 6-10 dana. No, Jović i Milošević tražili su da to ubrza na 2-3 dana, pa je Kadijević i to prihvatio (Jović, 1996., 349).

U skladu sa zahtjevima srbijanskoga vodstva JNA je zapravo već djelovala: 26. lipnja postrojbe JNA pomogle su srpskim paravojnim postrojbama zauzeti veći dio Gline, a 3. srpnja 1991. Novosadski korpus JNA počeo je ofenzivno djelovati u Baranji. Tako je počela otvorena agresija Srbije i JNA na Republiku Hrvatsku. Novi velikosrpski projekt, s ciljem da „svi Srbi žive u jednoj državi", prešao je u krvavu fazu realizacije i potvrdio kontinuitet velikosrpske politike prema hrvatskom teritoriju.

Jovićev dnevnik nadopunjuje knjiga Veljka Kadijevića *Moje viđenje raspada – vojska bez države* (Beograd, 1993.). Govoreći o cilju JNA i etapama oružanoga sukoba koji je pokrenut radi ostvarenja toga cilja, te planovima za njegovu realizaciju i ocjenama uspješnosti njihove provedbe, Kadijević je potvrdio da je minimalan cilj uporabe JNA, odnosno suradnje srbijanskoga vodstva i jugoarmije, bio osiguranje područja u Republici Hrvatskoj na kojem su pobunjeni Srbi preuzeli vlast, a da je maksimalan cilj bio rušenje legalne i demokratski izabrane vlasti u Hrvatskoj (Kadijević, 1993., 134-137). Spomenuta knjiga tada najvišeg jugoslavenskog vojnog dužnosnika potvrđuje da je JNA 1991. djelovala kao srpska vojska, u cilju provođenja ciljeva srbijanske politike. Upravo je general Kadijević u svojoj knjizi zapisao da je „JNA predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske: Vojska Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), Vojska Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine" (Kadijević, 1993., 163). Sve tri vojske bile su u funkciji srpske osvajačke politike, odnosno ostvarenja novoga velikosrpskoga projekta. Razlog zašto JNA

tada nije i službeno postala srpska vojska objasnio je već spomenuti srbijanski član u predsjedništvu SFRJ i jedan od najbližih Miloševićevih suradnika Borisav Jović: „To bi za budući rasplet jugoslavenske krize Srbiju i Crnu Goru vodilo u nepovoljnosti, a tu srpsko-crnogorsku vojsku u poziciju ‘agresora’ na srpskim prostorima van Srbije“ (Jović, 1996., 388-389). Slično objašnjenje dao je i ministar za vjerska pitanja Srbije Dragan Dragojlović, govoreći krajem rujna 1991. u Valjevu pred demoraliziranim pripadnicima brigade JNA iz Srbije koja je pretrpjela gubitke u bitci za Vukovar: „Mi stalno govorimo da Srbija nije u ratu s Hrvatskom, ali je to srpski narod. Mi to ne možemo da kažemo zbog svetskog javnog mnenja, jer bi onda Srbija bila agresor. Jer, kada je vojnik JNA u Hrvatskoj ne može se reći da je to Srbija. Zbog toga Srbija ne može da ima svoju vojsku u JNA“ (Dragan Todorović, „Da se general izvini“, *Borba*, 26. 9. 1991., 3).

Zaključak

Zajednički cilj navedenih velikosrpskih projekata, od 1836. do 1990-ih, bio je stvaranje jedinstvene, velike srpske države („Velike Srbije“), sa zapadnom granicom duboko na teritoriju Republike Hrvatske (otprilike do linije Virovitica – Pakrac – Karlovac – Ogulin s dijelom Gorskog kotara – Karlobag), u kojoj će živjeti svi Srbi s područja nekadašnje Jugoslavije, ali i Balkana. Od sredine 1980-ih, otprilike stoljeće i pol nakon nastanka spisa Vuka Karadžića „Srbi svi i svuda“ (1836.), prvog ozbiljnijeg velikosrpskog projekta u 19. stoljeću, planiran je nov velikosrpski projekt koji se provodio prema načelu „svi Srbi u jednoj državi“. Taj se cilj mogao ostvariti samo pripajanjem područja na kojima su živjeli Hrvati i Bošnjaci-muslimani, odnosno srpskom agresijom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, koja je počela u ljeto 1991. godine. Potom je u svibnju 1992., jedan drugi Karadžić (Radovan), u separatističkoj Skupštini srpskog naroda Bosne i Hercegovine u Sarajevu, potvrdio da je u tijeku realizacija novoga velikosrpskoga programa, čiji je temeljni cilj bio „savez srpskih država“ („Republike Srpskog naroda Bosne i Hercegovine“ i „Republike Srpske Krajine“ sa Srbijom), odnosno stvaranje jedinstvene srpske države („Velike Srbije“), u kojoj bi živjeli svi Srbi s prostora nekadašnje Jugoslavije („svi Srbi na okupu“). Pripreme i vođenje rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini planirala je i kontrolirala Republika Srbija, a glavna snaga za njegovo vođenje i ostvarenje zadanog cilja bila je JNA. Uz ostale izvore, o tome svjedoče i knjige B. Jovića *Poslednji dani SFRJ* i V. Kadijevića *Moje viđenje raspada*. Prema tome, izvori od razdoblja Karadžića (Vuka) iz prve polovice 19. stoljeća, do Karadžića (Radovana) iz 1990-ih, svjedoče o neprekinutom pokušaju provođenja ideje stvaranja „Velike Srbije“ i potvrđuju da je kontinuitet velikosrpske politike uzrok ratu na prostoru nekadašnje SFR Jugoslavije u 1990-im.

Literatura

BARIĆ, N. (2005.), *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.–1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

COHEN, P. J. (1997.), *Tajni rat Srbije (propaganda i manipuliranje poviješću)*, Ceres, Zagreb.

DIZDAR, Z. i SOBOLEVSKI, M. (1999.), *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.–1945.*, Hrvatski institut za povijest – Biblioteka hrvatska povjesnica, Zagreb.

DIZDAR, Z. (2002.), *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.–1945.*, Hrvatski institut za povijest – Biblioteka hrvatska povjesnica, Zagreb.

Dokumenti (2007.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat, 1990.–1995.*, dokumenti, knjiga 1, „Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija Oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.–1991.)“, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.

Dokumenti (2007.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat, 1990.–1995.*, dokumenti, knjiga 2, „Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj, 1990.–1991.“, Zagreb – Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.

Dokumenti (2008.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat, 1990.–1995.*, dokumenti, knjiga 4, „Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj, siječanj – lipanj 1992.“, Zagreb – Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.

Dokumenti (2011.), *Republika Hrvatska i Domovinski rat, 1990.–1995.*, dokumenti, knjiga 10, „Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj, srpanj – prosinac 1993.“, Zagreb – Slavonski Brod, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.

Glasnik Krajine, broj 3, petak, 17. maja 1991.

GRMEK, M., GJIDARA, M., ŠIMAC, N. (1993.), *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*, Globus, Zagreb.

JOVIĆ, B. (1996.), *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika,* Prizma, Kragujevac.

KADIJEVIĆ, V. (1993.), *Moje viđenje raspada*, Politika, Beograd.

RAGUŽ, J. (2005./2007.), „Duhovi Dubrovačke Republike – pokušaji obnove Dubrovačke Republike u XX. stoljeću“, *Glas grada* (feljton), Dubrovnik, 15. ožujka 2005. – 6. travnja 2007.

STAMBOLIĆ, I. (1995.), *Put u bespuće*, Radio B92, Beograd.

VALENTIĆ, M. (2010.), *Rat protiv Hrvatske 1991.–1995. (Velikosrpski projekti od ideje do realizacije)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb.